

מציאות קרובה ורחוקה בספרות לילדים

מאת אלכס זהבי

כאשר כתב נחום גוטמן את "שביל קליפות התפוזים" בשנת 1958, ברור היה לו, שעברו שנים רבות מאז שהתרחשו הדברים אשר בא לספר לילדים. הוא תיווך בין אותה מציאות, זרה ומוזרה, שגם הוריהם של קוראיו לא חוו — וגם רוב־רובם של הוריהוריהם — לבין הצעירים, שלהם הועיד את הספר באמצעות הערות בסוגריים, סיפורי־אגב, איורים מבוארים והערות רגל.

כאשר העז בנימין טנא לפרוץ את המעגל של נושאים ארצי־שאליים, וניגש לכתוב את "קורות כיתה אחת", שגיבוריו הם תלמידי כיתה ז' בוורשה של שנות ה־30, הוא היה מודע לכך, שהוא בא לספר לקוראיו על עולם זר להם. בנימין טנא ויתר מראש על הרבה קטעי הווי, בעלי אופי מקומי, שעלולים היו להקשות על הבנת העיקר, וניסה באמצעים שונים לקרב את הרחוק כדי שאותו סיפור, שעניינו קרוב ביותר לילדים בני קבוצות חברתיות שונות בישראל, אכן ייקלט.

משבאה דבורה עומר לקרב את הרחוק והחלה בפרסום הסיפורים הביוגראפיים על גיבורים עלומים מראשית המאה, ברור היה לה, שקוראיה באים אל הספרים, כשהם חסרים מידע מוקדם על זמן ההתרחשות, על מקומה, על ההקשרים החברתיים והתרבותיים שבהם פעלו הגיבורים. מודעותה ל"לוח החלק", שקוראיה מביאים עמם, כשהם יוצאים למסעות הקריאה בספריה, הביאו אותה שתמצא דרכים להבאה מהימנה של סיפורי תקופה רחוקה, כשהידע החיוני להבנתה מתברר מתוך הסיפור. דפוס זה של כתיבה, שבו הזר והלא־מוכר מתפרש באמצעות סיפורים, אומץ על־ידי עודד בצר, אוריאל אופק, יהואש ביבר ואחרים כאשר באו לכתוב סיפורים ביוגרפיים.

בסוף שנות ה־50 ובשנות ה־60 החלו להתפרסם ספרי פרוזה לילדים של מספרים חדשים ילידי הארץ, ששנות ילדותם ונעוריהם עברו בארץ־ישראל של שנות ה־30 וה־40. טבעי היה שחלק ניכר מסיפורי החבורה שכתבו, מסיפורי ההרפתקה, מסיפורי ההווי ומסיפורי ראשית ההתבגרות, נשענו על התנסויותיהם וחוויותיהם כילדים וכנערים. די אם נזכיר את סדרת סיפוריו של ישראל לרמן, שעלילתם מתרחשת ב"נשר" של מאורעות תרצ"ו־רצ"ט; סיפורי החבורה של משה מן־שאל המתרחשים בסוף שנות ה־30 וראשית ה־40 בירושלים ובטבריה; את סיפורי ילדותו של יהואש ביבר העגונים בנוף הגליל העליון ואשר חלקם מתרחשים ביישוב קטן, מחניים, ואת סיפורי אוריאל אופק על ילדותו בשכונת בורוכוב. סופרים אלה, וכן אסתר שטרייט־וורצל, דבורה עומר, יצחק בן־נר ואחרים, נטלו חמרים מנופי ילדותם,

שהיו קרובים אליהם ביותר, לעיתים בדו עלילות והכניסון למתכונות החביבות על הילדים, כמו שעשה משה בן שאול ב"סוד המלים הבודדות", לעיתים הדגישו את הווי בית-הספר והשכונה שלא השתנו שינוי קיצוני — לפחות עד אמצע שנות ה-70 — כפי שעשו ישראל לרמן ואסתר שטרייט-וורצל, ולעיתים התעלמו מן המרו-בלמטיקה של השוני (יהואש ביבר ב"סופת הגליל").

אין ספק, שככל שדפוסי הסיפור שבחרו היו קרובים יותר למתכונות פופולאריות העונות על צרכי קריאה של הילדים, כן נקלטו היסודות הלא-מוכרים של הווי מקומי ורקע על-ידי הקוראים, עד שלעיתים הפכו מוכרים וקרובים להם יותר מהמציאות החברתית והפוליטית של זמנם. ודי, אם נרמוז שספרים אחדים, שענ"ינם השואה ואומצו על-ידי הקוראים הצעירים — לאו דווקא, משום שאלה היו סקרנים לקרוא על השואה: — גרמו לכך שדור שלם של צעירים ישראלים עיבד את חוויית השואה, וזו הפכה תשתית לאסוציאציות אישיות ולאומיות שלו. כלומר, באמצעות אותם ספרים רכשו הקוראים את אשר לא הצליחו מוריהם להעביר להם באמצעות ספרי הלימוד. כך קרה גם לפרקים בתולדות הארץ, שהפכו מוכרים עד אינטימיות לילדים בזכות סיפורים ביוגרפיים (פרשת ניל"י) לאחר שדורות של מורים נכשלו בהוראתם, וכאן ראוי להזכיר את ר' ישראל סלנטר, אשר טען, שאם ישוב אדם ויקרא מתוך יראה דברי מוסר, ייספגו הדברים עד שייפכו חלק מאי-שיותו.

אין ספק שהספרים, שתבניותיהם מוכרות לקוראים, לא נזקקו לאמצעי תיווך זה. אך באקראי, כמו שלא במתכוון, הפכו פרשיות מתקופת המאורעות והמאבק קרובות ומוכרות (להיכרות עם תנועות המחתרת תרמה לא מעט גם סדרתה הפר-פולארית והמגמתית של ג, רון-פדר "ילדים אלמונים").

לצד ספרים אלה ראו אור ספרים בודדים, כמו "כלב ציד משלי" משל שופט הפרס, יהואש ביבר וספרו של חתן הפרס זוד גרוסמן, שמחבריהם לא שאלו מת-כונות פופולאריות ועלילותיהם עגונות במציאות מסוימת מאד, זרה ולא מוכרת. ביבר, שספרו האחרון ראוי לדיון נפרד, ודוד גרוסמן מביאים סיפורים אנושיים מאד, זרה ולא מוכרת. ביבר, שספרו האחרון ראוי לדיון נפרד, ודוד גרוסמן מבי-אים סיפורים אנושיים מאד, העגונים במציאות "רחוקה", וקושרים בינה לבין מציאות זמננו באמצעות סיפור-מסגרת (ביבר לא תמיד נזקק לכך). זוד גרוסמן היה מודע לבעייתיות של זימון פרשיה העגונה במושגי כבוד של ראשית המאה, באהבה של מבוגרים, בהווי של אמנית ממרכז אירופה וכו', עם מציאותם של ילדים היום וכולא פרשיות אלו בתוך סיפור בלשי מרתק כשלעצמו. אלא ששני עניינים עשויים להכביד על קוראיו: גיבור העלילה הבלשית הוא ילד שונה מהסטראוטיפ

(המשך בעמוד 51)

1. וכבר ציין שמואל ברגסון ז"ל שב"אי הציפורים" של אורי אורלב, אשר עלילתו מתרחשת על חורבות גטו ורשה, יש יסודות רבים של סיפור רובינזון קרוזו.

א. זהבי — (המשך מעמוד 40)

של בני גילו בספרות, אשר ספק אם יהפוך מושא הזדהות; קטעים מפרשת אדית שטראוס, שהיו מובנים לו מעצמם, ספק אם יהיו מובנים לקוראיו (כמו פרשת גילוח שער ראשה של אדית).

אמנם, ככל שהתקופה המוצגת על-ידי הסופר מוכרת לקוראים יותר ויותר באמצעות ספרים שקראו, כן יש סיכוי שהזר ייהפך מוכר, ובכל זאת...

המודעות שלנו, המבוגרים, לריחוק שבין הקורא בכוח לבין "דו־קרב" מחייב אותנו לחפש דרכי התערבות סמויות, שיביאו לקירובו. הקירוב רצוי לא רק בגין איכותו הספרותית של הספר, אלא גם משום המסר החברתי-אנושי החיוני שהוא נושא, בעיקר בנסינו לגשר על-פני תהום הזרות הפעורה ביחסים בין "זקנים" לבין "צעירים". כוונתי להדגמה כנה, לעיתים עד כאב, של סיבות הפער, שלא כמו הטיוח המקובל על-ידי הצגת הזקן הטוב, החכם וכו' המוצאים לעיתים מספרות האגדה ושתולים מלאכותית בסיפור הראליסטי.